

Vybrané sociologické aspekty bezpečnostných rizík

Príspevok do diskusie o chápaní pojmu

FRANTIŠEK ŠKVRNDA

K veľmi frekventovaným pojmom v súčasnej literatúre zaoberajúcej sa bezpečnostnou problematikou patrí bezpečnostné riziko. V súvislosti s interdisciplinárnym pohľadom na bezpečnosť a s pluralitou názorov v modernej spoločnosti nie je možné uvažovať zrejme len o jedinom a konsenzuálnom chápaní pojmu bezpečnostné riziko. Interpretáciu pojmu riziko komplikuje aj to, že sa stal obsahom politických diskusií, ktoré niekedy viac preferujú záujmy a pohľady jednotlivých subjektov a menej sa obracajú k odborným hľadiskám.

Autor chce do diskusie o terminológii prispieť predovšetkým zvýraznením sociologických aspektov chápania rizík ako sociálnych fenoménov s dôrazom na prístupy k bezpečnostným rizikám. Pri spracovaní sociologických aspektov bezpečnostných rizík bol pre autora inšpiratívny aj pohľad J. Eichlera na riziká a hrozby uverejnený vlni v tomto časopise.¹ V nadväznosti naň vnímame najmä potrebu dosiahnutia väčšieho prepojenia historického a sociologického pohľadu na otázky bezpečnosti v súčasnom svete a chceme poukázať na vybrané sociologické prístupy k bezpečnosti ako k mnohorozmernému spoločenskému javu. Na jednej strane nie je možné nezohľadňovať vývoj a historické konkvencie, v ktorých sa dnes bezpečnosť generuje (a na ktoré bol v príspevku J. Eichlera položený dôraz). Na druhej strane však vzhľadom na prevratné a radikálne technické a sociálne zmeny vyvolané procesmi globalizácie a bezpečnostnej integrácie v tej časti sveta, kde sa najkoncentrovanejšie prejavovala bipolarita starej bezpečnosti – v euroatlantickej oblasti –, je potrebné systematickejšie, dôkladnejšie a podrobnejšie sa zaoberať i sociologickými aspektmi bezpečnostných rizík a hrozieb v čistej, „koncentrovanej“ podobe, ako aj v ich politických, ekonomických, kultúrno-duchovných prejavoch, ktoré s nimi súvisia a dopĺňajú ich.

K VŠEOBECNÉMU CHÁPANIU RIZIKA

Analýzu slova riziko začneme v slovníku cudzích slov, pretože je zjavné, že ide o slovo cudzieho pôvodu. Charakterizuje sa ako „*možnosť straty, škody, skazy a pod.; nebezpečenstvo*“.² Zaujímavá je najmä etymológia tohto slova, pri ktorej sa uvádza, že pochádza zo starotalianskeho slova *risico, rischio*, ktoré zhruba v 16. storočí prebrala nemčina a neskôr sa rozšírilo ďalej aj do slovanských jazykov. Táto charakteristika rizika je síce príliš všeobecná, ale už pri prvom pohľade naň sa naznačujú jeho súvislosti s fenoménom bezpečnosti.

- S pojmom riziko sa v odbornej literatúre stretneme v dvoch všeobecných významoch:
- ako s heslom, ktoré je popisované v encyklopédiách a v náučných slovníkoch;
 - ako s problematikou, ktorá má podobu všeobecnej teórie, ale je rozpracovaná aj vo viacerých vedných odboroch.

Riziko ako heslo, ktoré je vysvetľované v encyklopédiách, tiež naznačuje možné zameranie jeho východiskovej analýzy vo vzťahu k bezpečnosti, resp. k nebezpečiu. Jeho interpretáciu predovšetkým v encyklopédiách anglickej a francúzskej jazykovej proveniencie popísal J. Eichler. Nadviažeme na jeho závery poukázaním na prístup k problému rizika vo vybraných nemeckých encyklopédiách. Riziko sa v nich charakterizuje ako jav,

ktorý sa prejavuje v tom, že konanie alebo aktivita subjektu môžu mať za dôsledok škodu alebo stratu, alebo viesť k iným nepriaznivým následkom. Riziko sa vymedzuje odlišne od nebezpečenstva, ktoré označuje skôr nepriamu hrozbu. O riziku sa hovorí len vtedy, ak sú následky činnosti neisté, ak k nim môže dôjsť, ale nie sú nevyhnutné, či neodvratné. Strata, ktorá je istá, sa už nepovažuje za riziko. Riziko je spojené s ľudskou činnosťou, často v zmysle vedomého „kalkulovaného“ rizika. To vedie k rôznej interpretácii rizika, ktoré sa v jednotlivých oblastiach ľudskej činnosti prejavuje aj v potrebe prijímania rozhodnutí, pri ktorých nie je dostatok relevantných informácií. Tento deficit informácií spôsobuje, že splnenie stanovených cieľov ani očakávaní, spojených s rozhodovaním, sa spravidla nedarí úplne dosiahnuť. Zvýrazňuje sa, že existuje viacero druhov rizík: čisté riziko (ide o nepriaznivé odchýlky medzi plánom a realizáciou, dá sa aj kvantitatívne vyjadriť určitým pomerom, v ktorom môže nastať nepriaznivý jav); špekulatívne riziko (pri uvažovaní o priaznivých odchýlkach medzi plánom a realizáciou na základe zmien, ktoré môžu nastať pri vykonávaní rôznych činností, či pod vplyvom rozličných okolností); poisťné riziko (má veľký význam pre hospodárstvo a je dôležité pre stanovenie stavu poisťovaných prostriedkov, kde sa predpokladá aj ohodnotenie technického rizika).³

Vo všeobecnej teórii rizika sa problémy, ktoré sú v encyklopedických heslách len naznačené, rôznym spôsobom precizujú, dopĺňajú a rozpracovávajú. Za prvú teoretickú prácu, ktorá komplexným spôsobom pristúpila k charakteristike rizika, sa považuje dieľo F. H. Knighta *Risk, Uncertainty and Profit*.⁴ V súčasnej všeobecnoteoretickej literatúre o riziku sa okrem rozpracovávania definície pojmu kladie dôraz aj na skúmanie jeho väzieb k ďalším podobným pojmom a fenoménom; ide najmä o neurčitosť, neistotu. Niekedy sa riziko spája aj s riskovaním a s hazardom, ktoré predstavujú činnosti, pri ktorých sa podceňujú alebo obchádzajú okolnosti, ktoré môžu spôsobiť, či priniesť škodu alebo stratu. Veľký dôraz sa kladie aj na charakteristiku rôznych stránok analýzy rizík – ich veľkosti, rozsahu, rizikových faktorov, ale aj na hodnotenie, kontrolu, riadenie rizík a pod.⁵

J. Sinay pri vymedzení rizika vychádza z nebezpečenstva, ktoré charakterizuje ako jav, keď objekt ľubovoľnej ľudskej činnosti, alebo činnosť samotná môžu spôsobiť negatívne dôsledky. Za ohrozenie považuje možnosť aktivovania nebezpečenstva v dôsledku ľudskej činnosti i pôsobenia materiálnych objektov. Riziko predstavuje pravdepodobnosť vzniku negatívneho javu. Konceptia rizika je dovedená do vymedzenia akceptovateľného rizika, ktoré predstavuje stav, ak si v našej činnosti uvedomujeme stupeň ohrozenia a pripravujeme cielavedomé aktivity, umožňujúce znižovať pravdepodobnosť vzniku negatívneho javu a správať sa tak, aby jeho následky boli čo najmenšie.⁶ Nebezpečenstvo, ohrozenie a riziko spolu súvisia a môžu sa dotýkať jedného negatívneho javu. V spracovanej koncepcii sa ohrozenie považuje za základný pojem pre určitý negatívny jav. Pojmom nebezpečenstvo sa označuje zdroj ohrozenia a riziko vyjadruje mieru ohrozenia.⁷ Podnetnosť koncepcie J. Sinaya pre analýzu bezpečnostných rizík vidíme predovšetkým v tom, že problém rizika rieši na pozadí negatívnych javov spojených s nebezpečenstvom, ktoré je protikladným pojmom k bezpečnosti.

J. Mikolaj tiež vychádza z premisy, že riziko predstavuje určité nebezpečenstvo, neúspech, škodu, či stratu v činnosti človeka a za najvýznamnejšiu príčinu rizikového konania považuje neurčitosť prostredia. Akákoľvek ľudská činnosť je vždy spojená s určitou mierou rizika.⁸ Riziko považuje za sprievodný znak každého rozhodnutia.⁹ Podstata rizika spočíva v neurčitosti konania subjektu a jeho stupeň vyjadruje aj mieru rizika.¹⁰ Význam uplatnenia záverov teoretickej koncepcie rizika J. Mikolaja je možné vidieť v spojení jeho analýzy s rozhodovacou činnosťou a s jej neurčitostou, ktorá sa výrazne premieta do bezpečnostnej oblasti.

Východiskový problém všeobecnej teórie rizika predstavuje aj odlišenie rizika od neistoty, neurčitosti a iných pravdepodobnostných fenoménov. Základný rozdiel spočíva v tom, že riziko je vždy spojené s činnosťou a aktivitami človeka a môže vzniknúť len pri ich vykonávaní. Neurčitosť sa prejavuje predovšetkým ako stav prostredia a mieru rizika

v ľudskej činnosti môže zvyšovať, alebo znižovať. Stav prostredia predstavuje dynamicky sa meniaci činiteľ, ktorý sa môže pohybovať v rôznych hodnotách od najnižšej po najvyššiu mieru určítosti, či istoty nielen vo svojej samostatnej a objektívnej existencii, ale aj pri reakcii na konanie subjektu. Neurčitost teda neznamená len dynamicky sa meniaci stav prostredia, ale prejavuje sa aj v reakcii na podnety vychádzajúce z konania subjektu.

Riziko predstavuje možnosť, že v budúcnosti nastane nepriaznivý jav, ktorého príčina je však v súčasnosti. Riziká majú teda vzťah aj k vytyčovaniu cieľov a úloh v činnosti subjektov. Pri vzniku akejkoľvek šance na výhodnejší, lepší, dokonalejší stav subjektu a pri každej snahe na jej realizáciu sa nevyhnutne objavujú rôzne riziká. Riziká môžeme charakterizovať preto ako imanentnú súčasť dynamiky a vývoja spoločenských procesov, spojenú s činnosťou sociálnych subjektov a s nevyhnutnosťou rozhodovania v nej.

Ďalšia charakteristika rizika v dynamike vývoja spoločenských procesov poukazuje aj na nebezpečenstvo, že predpokladané javy neprebehnú (úlohy a ciele sa nedosiahnu), a zároveň označuje i samotné javy, ktoré sú s týmto nebezpečenstvom spojené.¹¹ Zvažovanie rizika patrí k prvkom rozhodovania. Na jednej strane vyplýva z nevyhnutnosti voľby a na druhej strane vynucuje voľbu. V zložitých sociálnych procesoch, ku ktorým patria aj procesy v bezpečnostnom prostredí, nie je možné prijímať rozhodnutia bez uvažovania o rizikách. Analýza rizík má prispievať k tomu, aby sa rozhodovanie uskutočňovalo primeraným spôsobom, reálne tak, aby prínos, zisk z predpokladanej (pripravovanej) činnosti bol adekvátny vynaloženým zdrojom, prostriedkom a námahe. Škody, straty a iné nepriaznivé následky, ktoré vzniknú v súvislosti s neurčitostou procesov, musia byť nižšie ako zisk (prínos) z uskutočnených krokov, opatrení, akcií a pod.

K všeobecnej charakteristike rizika uskutočníme nasledovné závery:

- riziko vyjadruje, že existuje možnosť vzniku nepriaznivého javu a táto možnosť sa dá v niektorých prípadoch vyjadriť aj v určitom stupni (miere);
- riziko je sprievodným znakom ľudskej činnosti (vychádza z nej samotnej, ako aj z prostriedkov a objektov jej pôsobenia) a je výrazne spojené s rozhodovaním v ľudskej činnosti, každý rozhodovací proces, každé rozhodnutie prináša so sebou prvky rizika a vyžaduje zvažovať dôsledky, ktoré môže vyvolať;
- riziko vyplýva predovšetkým z neurčitosti prostredia ľudskej činnosti, ktoré je dané jeho charakterom – viacerými, niekedy aj kontrafinalitne pôsobiacimi subjektmi v prostredí predovšetkým prostredníctvom ich záujmov, vzťahov a činností;
- riziko je objektívne dané neurčitostou prostredia ľudskej činnosti, ale môže sa zvyšovať aj pôsobením subjektívnych faktorov – nedostatočným, neúplným poznaním prostredia, nedostatkom relevantných informácií pre rozhodovanie, chybami v rozhodovacom procese a pod.;
- riziko sa koncentrovane prejavuje v stratách, škodách, či iných ujmach v dôsledku toho, že výsledky ľudskej činnosti nezodpovedajú jej zámerom, že môže dochádzať k rôznym odchýlkam a k neúspechom pri realizácii jej cieľov a pod.¹²

V teoretickej literatúre je možné nájsť viacero spôsobov interpretácie pojmu rizika. Pokužíme na tri z nich. Prvú predstavuje ekonomická a technologická interpretácia, kde dominuje najmä strata, škoda a skaza, druhú bezpečnostnopolitická (ktorá bola spočiatku len vojenskopolitická, ale v súčasnosti sa už rozšírila aj o nevojenskú stránku bezpečnosti), kde sa problém rizika spája s ohrozeniami, prípadne aj s širšie koncipovanými nebezpečiami, a tretiu sociálna, kde je riziko spojené s rôznymi prejavmi kríz v spoločenskom živote až s určitými obavami z budúcnosti, ktorá bola v sociologickej teórii rozpracovaná do problému rizikovej spoločnosti. Tieto tri spôsoby interpretácie rizika nie sú v protiklade a na viacerých miestach sa navzájom prelínajú a dopĺňajú. Okrem toho je v súčasnosti možné stretnúť sa s pojmom rizika aj v iných vedách – v psychológii, v medicíne a i. Tento široký rozsah používania pojmu riziko vedie k vágnosti jeho interpretácie. V nemeckom jazyku sa na označenie rizika používa aj pojem (*das*) *Wagnis*, ktoré znamená i odvahu, nebezpečenstvo, možnosť straty, škody, je spojené so zámermi.¹³

Všeobecná teória rizika vznikla najmä na ekonomických a technických základoch. Na ekonomické (finančné) aspekty chápania rizika sa poukazuje predovšetkým v súvislosti s tým, že problém rizika bol spočiatku rozpracovaný predovšetkým v ekonomickej teórii, v spojení s podnikateľskou, hospodárskou (výrobnou, obchodnou, bankovou, poisťovníckou a pod.) činnosťou.¹⁴ Pri jeho základnej ekonomickej charakteristike sa zdôrazňuje predovšetkým okolnosť, že predstavuje určité nebezpečenstvo vzniku škody, straty pri podnikaní,¹⁵ ktorá sa potom rozpracovala vo všeobecnej teórii rizika na širšie spoločenské procesy. Za riziko sa v ekonomickom chápaní spravidla považuje to, čo ohrozuje uskuutočnenie zámerov hospodárskeho subjektu.¹⁶ V tejto súvislosti sa v ekonomickej teórii rizika prikladá veľký význam risk-managmentu, ktorý sa dá aplikovať aj v oblasti bezpečnosti.

Podobne aj závery technických aspektov analýzy rizík – J. Sinay používa na označenie tejto činnosti pojem manažérstvo rizík¹⁷ – sú pre oblasť bezpečnosti podnetné. Ich využitie je možné najmä pri analýze rôznych vojenskotechnických, ale aj všeobecnejších stránok a prvkov, ktoré ovplyvňujú stav a rozhodovacie procesy v bezpečnostnej oblasti.

SOCIOLOGICKÝ POHĽAD NA RIZIKO AKO SOCIÁLNY FENOMÉN

Systematické skúmanie rizika sa v sociológii objavilo neskoršie ako v ekonómii a v technických vedách – až v 80. rokoch minulého storočia. Rozsiahlym sociologickým pojednaním o problematike rizika je práca N. Luhmanna.¹⁸ Vychádza zo všeobecnej premisy, že riziko nie je normálnym prvkom každodenného života, ale pôsobí v ňom. Poukazuje aj na to, že v reči vedy je pojem rizika spojený s disharmóniou, chaosom, katastrofou, nešťastiami. Za významný moment Luhmannovej koncepcie rizika, ktorý má význam pre koncepciu rizika v bezpečnostnej teórii, považujeme záver, že koncepcia rizika sa nachádza v kontrapozícii ku koncepcii bezpečnosti a ich vzťah je možné porovnať so vzťahom nemoci a zdravia.¹⁹ Problematika rizika je aj témou prác ďalšieho významného súdobého sociológa A. Giddensa, ktoré sú zamerané predovšetkým na otázku modernity.²⁰

Skúmanie rizika v sociológii je spojené aj s koncepciou rizikovej spoločnosti (*Risk society, Risikogesellschaft*). Za jej tvorca sa považuje nemecký sociológ U. Beck.²¹ V koncepcii sa rozvíja myšlienka, že industriálny a sociálny rozvoj v modernej spoločnosti vyvoláva sociálne, politické, ekologické a iné riziká, ktoré vyžadujú nové kontrolné a bezpečnostné opatrenia. Riziková spoločnosť sa môže vyvíjať dvomi protikladnými smermi: pokračovaním doterajších tendencií (modernizácia, racionalizácia, technický pokrok), alebo ohrozovaním fungovania rôznych foriem spoločenských vzťahov. Z tohto pohľadu sa novým spôsobom musia stanoviť potenciály nebezpečenstva (hrozieb) dosiahnutých štandardov v jednotlivých oblastiach spoločenského života, ako aj spôsoby ich kontroly a ďalšieho rozvoja. Vývoj rizikovej spoločnosti je podmienený najmä jej vzťahom k prírodným a sociálnym zdrojom, na základe ktorých je založená jej existencia, ako aj vzťahom k ohrozeniam a k problémom, ktoré sú spôsobené doterajším vývojom a využívaním kolektívnych (skupinových) zdrojov tradičnej kultúry.

Nepredvídateľné hrozby predindustriálnej spoločnosti (mor, hlad, katastrofy) by sa mali v modernej spoločnosti previesť na vypočítateľné (predvídateľné) riziká. Malo by sa to týkať nielen spoločenských procesov (napr. výroby, dopravy, vojny), ale aj rôznych aspektov individuálneho života (napr. nemoce, sociálnej neistoty, chudoby). Rad procesov, ktoré boli v minulosti podmienené výrazne prírodne a materiálne (veľkosť rodiny, vzťahy medzi pohlaviami, výber povolání), by sa mali stať viac sociálnymi, s väčšou možnosťou zodpovedne sa v nich rozhodovať.

Vo fungovaní rizikovej spoločnosti sa objavujú tri rôzne prístupy k riešeniu problémov (označujú sa aj ako logiky):

- Negatívna logika konštruuje vhodných nepriateľov, používa negatívne označenia, odmietanie a vylučovanie sociálnych skupín, menšín a pod. Solidarita spoločnosti sa zakladá skôr na strachu.

- Logika kontroly iracionality prostredníctvom racionálnych prostriedkov. Pri snahe vy-
sporiadať sa s týmito obavami „rétorická sila“ vedy nahradila náboženstvo a došlo k se-
kularizácii rizík.
- Logika poistenia, v ktorej je pojem rizika neologizmom. Práve inštitúcia poistenia je zá-
kladom racionalizácie rizík. Riziko je objektivizované ako nehoda, ktorá je v princípe
prepočítateľná.

Ak by sme chceli stručne poukázať na podnetnosť sociologickej teórie rizika a koncep-
cie rizikovej spoločnosti pre analýzu bezpečnosti vo všeobecnosti a bezpečnostných rizík
zvlášť, vidíme ju predovšetkým v prístupe, že pôsobenie rizík v súčasnej spoločnosti je or-
ganickou súčasťou sociálnych procesov. S narastajúcou zložitou a množstvom týchto
procesov vzrastá aj počet a komplikovanosť rizík. Úsilie o vedecký, exaktný popis rizík
a najmä ich kvantifikáciu v sociológii prispieva k tomu, aby sa riziká prejavujúce sa v bez-
pečnostnej oblasti (či už vojenskej alebo nevojenskej) dokázali aj na základe záverov so-
ciologickej charakteristiky dôkladnejšie a podrobnejšie analyzovať a ovplyvňovať mecha-
nizmy ich pôsobenia.

Ďalším prvkom sociologického pohľadu na riziká, ktorá súvisí s bezpečnostnou proble-
matikou, je teória sociálnych deviácií (sociálna patológia).²² V popredí pozornosti tejto
oblasti sociologickej teórie i výskumov stoja problémy, ktoré v modernej spoločnosti
vznikajú v súvislosti s uplatňovaním násilia a agresivity, s kriminalitou, so sociálno-eko-
nomickými javmi spojenými s chudobou, so špecifickými javmi drogovej závislosti a pod.
Pôsobenie týchto javov komplikuje fungovanie spoločnosti a jej prvkov predovšetkým na
úrovni života indivíduí a skupín, v určitých prostrediach, lokalitách a regiónoch a pod.
Vzhľadom na ich rozsah a intenzitu ich prejavov však môžu vyvolať destabilizáciu aj v šir-
šom rámci, a preto podmieňujú i celospoločenské bezpečnostné súvislosti najmä v nevo-
jenskej oblasti.

BEZPEČNOSTNÉ RIZIKÁ AKO ŠPECIFICKÝ DRUH SOCIÁLNYCH RIZÍK

Na sociologické aspekty skúmania problematiky bezpečnosti sa v sociologickej teórii
poukazovalo už dávnejšie.²³ Všeobecný sociologický teoretický pohľad na bezpečnosť ako
na sociálny fenomén v bezpečnostnej teórii doposiaľ absentuje a tieto väzby sú prehliada-
né aj v jednotlivých oblastiach bezpečnostnej teórie.²⁴ Aj vyššie spomenutá koncepcia ri-
zikovej spoločnosti vo viacerých smeroch zvyrazňuje meniaci sa charakter bezpečnosti
v širších procesoch modernizácie alebo globalizácie.

Za východisko analýzy pojmu bezpečnostného rizika ako druhu sociálneho rizika po-
važujeme antropocentrický pohľad²⁵ na bezpečnosť, ktorý súvisí s pohľadom na existenciu
a rozvoj človeka ako indivídua, ktoré sa prejavujú prostredníctvom aktivít sociálnej by-
tosti. Bezpečnosť v tomto pohľade predstavuje aj jednu zo základných sociálnych potrieb
človeka.

V rámci pohľadu na bezpečnosť ako na antropocentrický problém môžeme vyčleniť až
štyri jej úrovne:

- individuálnu,
- skupinovú,
- štátnu,
- medzinárodnú.

Vzhľadom na to, že každú z týchto úrovní bezpečnosti je možné vnútorne ešte sociálne
ďalej diferencovať (napr. skupinová bezpečnosť môže byť podmienená pohlavím, vekom,
národnosťou, rasou, povoláním a ďalšími diferenciacnými kritériami), je aj množstvo bez-
pečnostných rizík vlastne nekonečné. Ak sa však ktorýkoľvek z používaných pojmov vedy
stane bezbrehým, neohraničeným a príliš mnohovýznamovým, prestáva byť prínosom a ná-
strojom vedeckého skúmania (poznávania). Preto aj fenomén rizika považujeme za potreb-
né pri jeho deskripcii metodologicky ohraničiť a vytypovať základné bezpečnostné riziká.

Bezpečnostné riziká sa charakterizujú ako „*stavy bezpečnostnej situácie (vnútornej a vonkajšej), ktorých prejavy môžu vyvolať ohrozenie subjektu bezpečnosti (jednotlivca, skupiny, štáty, ľudstva)*“.²⁶ Budeme ich považovať za jeden z druhov sociálnych (v širšom slova zmysle ako celospoločenských) rizík. Sociálne riziká v tomto chápaní sme postrádali v príspevku J. Eichlera, kde sa zvýraznili ako najväznejšie bezpečnostné hrozby a riziká fenomény vojenskej, politickej, ekonomické, ekologické. Hoci je toto delenie všeobecne zaužívané, sme názoru, že obzvlášť v materiáloch diskusného charakteru je možné polemizovať s týmto náčrtom a prekonávať ho prechodom k takej klasifikácii a charakteristike hrozieb a rizík, ktoré budú viac typologické (zamerané predovšetkým na ich obsah, ktorý je možné vnútorne štrukturovať) a umožnia výraznejšie postihnúť najmä také fenomény, ako je terorizmus, medzinárodne organizovaná zločinnosť a pod., ktorých aktuálnosť po teroristických útokoch v USA v septembri 2001 mimoriadne vzrástla.

Základný rámec sociologického skúmania bezpečnostných rizík predstavuje ich zaradenie do bezpečnostného prostredia, kde sa za účelom zvládnutia situácie vytvárajú bezpečnostné systémy, ktoré fungujú ako zložitý sociálne systémy.²⁷

Aj samotné bezpečnostné riziká sú vo vnútri celkom, ktorý predstavuje rozsiahly, zložitý a mnohostranný súhrn rôznych javov a môže sa ďalej diferencovať a klasifikovať na základe rôznych kritérií.²⁸ Za základné typy bezpečnostných rizík zo sociologického hľadiska považujeme vojenské a nevojenské bezpečnostné riziká. Prístup k bezpečnostným rizikám môže byť podmienený aj tým, či sa v ňom zvýrazňuje pohľad vojenský (vojenskopolitický), ktorý bol doposiaľ najfrekvencovanejší, alebo pohľad policajný (kriminologický). Aktuálnosť skúmania problematiky organizovaného zločinu (na štátnej i medzinárodnej úrovni) a terorizmu, ktoré sa v súčasnosti považujú za najvýraznejšie bezpečnostné riziká nevojenského charakteru, vyžaduje aj uplatňovanie špecifického pohľadu spravodajských služieb na ne.

Charakteristika bezpečnostných rizík tvorí významnú časť bezpečnostnopolitických dokumentov.²⁹ Poukážeme na prístup k chápaniu bezpečnostných rizík v Bezpečnostnej stratégii prijatej Národnou radou Slovenskej republiky 27. marca 2001. Exaktnú charakteristiku bezpečnostných rizík tento dokument neobsahuje, ale poukazuje na to, že: „*Analýza bezpečnostného prostredia Slovenskej republiky umožňuje vymedziť rozhodujúce bezpečnostné výzvy, riziká a ohrozenia. Ak by sa neriešili, mohli by aktuálne alebo v perspektíve prerásť do krízových situácií a tak priamo alebo nepriamo ohroziť životné a dôležité záujmy Slovenskej republiky.*“³⁰

V tomto kontexte sa uvádza 11 bezpečnostných rizík a ohrození. Z nich dve predstavujú riziká vojenského charakteru (riziko vzniku rozsiahleho ozbrojeného konfliktu a riziko regionálnych konfliktov v nestabilných regiónoch). Sedem rizík a ohrození má nevojenský charakter s prevažujúcou sociálno-ekonomickou podmienenosťou (nekontrolovateľná migrácia, medzinárodný organizovaný zločin a terorizmus, kriminalizácia sociálnych vzťahov, zlyhanie alebo cielené narušenie informačných systémov prostredníctvom informačného pirátstva a informačného terorizmu, nadmerná závislosť SR od nestabilných zdrojov niektorých základných surovín a energie a ich dopravy, negatívny demografický vývoj, zníženie potravinovej bezpečnosti štátu pod prahovú úroveň). Jedno z uvedených ohrození má environmentálny rozmer (nebezpečenstvo narušovania životného prostredia často prekračujúce hranice štátov). Posledné ohrozenie súvisí s aktivitami cudzích špeciálnych služieb.³¹

Bezpečnostné riziká predstavujú jeden z najdynamickejších prvkov procesov v bezpečnostnej oblasti. Aj v tejto súvislosti a v nadväznosti na závery zo všeobecnej charakteristiky rizika je potrebné zdôrazniť i ich podmienenosť neurčitou bezpečnostného prostredia, zvláštnosťami rozhodovania v bezpečnostných procesoch, ktoré je viac ako v iných oblastiach ľudskej činnosti sťažené nedostatkom relevantných informácií.

K NIEKTORÝM PRAKTICKÝM PROBLÉMOM ANALÝZY BEZPEČNOSTNÝCH RIZÍK

Analýza bezpečnostných rizík je často spojená s ich zaradovaním do širšieho kontextu bezpečnostných rizík, ohrozenia a výziev. Tieto súvislosti sa niekedy interpretujú príliš voľne. Pojmy riziko a ohrozenie sa niekedy nesprávne používajú aj ako synonymá. Ide síce o veľmi blízke pojmy, ktoré súvisia s hrozbami (nebezpečenstvami hroziacimi subjektu). Existuje však viacero výrazných rozdielov medzi nimi. Poukážeme najmä na ten, ktorý v bezpečnostnej politike nie je možné prehliadať. Riziko je potenciálne nebezpečenstvo, ku ktorému môže dojsť v určitom čase, a ohrozenie je aktuálne nebezpečenstvo, ktoré pôsobí už bezprostredne. Pôsobeniu ohrozenia by teda mala predchádzať existencia rizika. Aj pri charakteristike bezpečnostných hrozieb je potrebné vidieť ich vývoj od rizík k hrozbám a analyzovať ich ako rozsiahly a mnohostranný fenomén so zložitou diferenciáciou, ktorý sa nachádza v neustálom pohybe a vývoji. Tento problém by sme označili ako potrebu rozpracovania dynamického pohľadu na riziká v nadväznosti na dnes prevažujúci statický pohľad.

Ďalším problémom, ktorý sa objavuje pri analýze bezpečnostných rizík, je rozdiel medzi ich stránkou objektívnou (ich výskytom, existenciou) a subjektívnou (pocitovaním, vnímaním). Za podnetné považujem poukázanie J. Eichlera na inšpiratívnosť publikácie *Security: A New Framework for Analysis*,³² keď zdôrazňuje, že základnou hodnotou bezpečnosti je prežitie referenčného objektu, ktorým je najčastejšie štát a jeho hlavné zložky (vláda, územie a spoločnosť) a ktorý čelí existenčnej hrozbe. Hrozbu pritom jednoznačne predstavuje vonkajší činiteľ, ktorý pôsobí nezávisle na štátoch či vládach, čo predstavuje oddelenie objektívneho faktoru (hrozby) od faktoru subjektívneho (spôsobu, akým sa hrozbe čelí). Otázka vzťahu medzi objektívnou a subjektívnou stránkou bezpečnostných rizík vzniká najmä pri hodnotení rizík, stanovovaní miery či úrovne ich pravdepodobnosti. Výraznejšie sa s ním stretávame v politických dokumentoch ako v odbornej literatúre. Môže sa premietnuť aj do rôznych prejavov podceňovania alebo preceňovania jednotlivých bezpečnostných rizík. Tu sa objavuje potreba exaktnosti kritérií, vrátane merania a inej kvantifikovateľnosti hodnotenia bezpečnostných rizík, na ktorú by však mala nadväzovať aj kvalitatívna explanácia.

K problémom hodnotenia bezpečnostných rizík patrí aj ich prepojenie so záujmami, na ktoré poukázal vo svojom príspevku aj J. Eichler. Jeho konštatovanie o tom, že „riziko je vlastne opakom záujmu“, predstavuje určité zjednodušenie tohto vzťahu, ktoré má však v prvom rade sociologické, prípadne sociálnofilozofické implikácie.

Nové podnety pre sociologické skúmanie bezpečnostných problémov prináša v nadväznosti na problém vzťahu medzi záujmami subjektov a ich bezpečnosti aj novo sa otvárajúca téma human security,³³ ktorá zvyrazňuje skupinové a individuálne aspekty bezpečnostných procesov a nevojenské bezpečnostné riziká.

Posledným problémom, ktorý je vo vzťahu k bezpečnostným rizikám síce širší, ale v kontexte bezpečnostnej politiky nezastupiteľný, sú bezpečnostné záruky (garancie). V súvislosti s možnosťami zaistenia bezpečnostných záruk vzniká celý rad otázok najmä vo vzťahu vojenských a nevojenských rizík.

¹ Eichler, J.: Příspěvek do diskuze o pojmech hrozba a riziko. Mezinárodní vztahy, ročník 36, rok 2001, číslo 3, s. 72–82.

² Ivanová-Šalingová, M. – Maníková, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava: SPN, 1979, s. 765. Krátky slovník slovenského jazyka riziko charakterizuje ako možnosť, nebezpečenstvo straty, neúspechu, škody; ohrozenie ako vystavenie veľkému nebezpečenstvu a hrozbu ako blízkosť niečoho nebezpečného.

³ Pozri Brockhaus Enzyklopädie. Bd. 18. Mannheim: Brockhaus, 1992, s. 440; dtv-Lexikon. Bd. 16. München: Deutsche Taschenbuch Verlag, 1992, s. 335.

⁴ Knight, F. H.: Risk, Uncertainty and Profit. Boston: Houghton Mifflin Co., 1921.

⁵ Vzhľadom na rozsiahlosť tejto literatúry upriamime našu pozornosť len na dve novšie diela, ktoré sa v tejto oblasti objavili v slovenskej literatúre: 1) Mikošaj, J.: Teória rizík. Žilina: FŠI ŽU, 1998. 2) Sinay, J.: Riziká technických zariadení – manažérstvo rizika. Košice: TU – VSŽ, 1997.

DISKUZE: BEZPEČNOSTNÍ RIZIKA

- ⁶ Pozri Sinay, J.: cit. práca, s. 21–24.
- ⁷ Pozri tamtiež, s. 24.
- ⁸ Pozri Mikolaj, J.: cit. práca, s. 6.
- ⁹ Pozri tamtiež, s. 16.
- ¹⁰ Pozri tamtiež, s. 18.
- ¹¹ Pozri Janošec, J.: Príspevek ke klasifikaci bezpečnostních rizik. *Vojenské rozhledy*, rok 1996, číslo 4.
- ¹² E. Fandelová uvádza, že riziko sa často chápe ako: určitý stav informovanosti subjektu rozhodovania; variabilita (rozptyl) možných výsledkov; nebezpečenstvo negatívnej odchýlky od cieľa; nebezpečenstvo straty; nebezpečenstvo chybného rozhodnutia. Pozri Fandelová, E.: *Psychológia rizika a zavádzanie multimediálnych prostriedkov vzdelávania*. Nitra: UKF, 1999, s. 14.
- ¹³ Pozri Duden Deutsches Universalwörterbuch. 3. völlig neu bera. und erw. Aufl. Mannheim: Dudenverlag, 1996, s. 1706.
- ¹⁴ Pozri Lexikon 2000. Bd. 15. Köln: Naturalis Verlag, 1990, s. 4111; dtv-Lexikon, Bd. 15, s. 195.
- ¹⁵ Pozri Veľká ekonomická encyklopédia. Výkladový slovník A – Ž. Bratislava: Sprint, 1996, s. 486.
- ¹⁶ Pozri Ziegler, K. – Žalman, L. – Šperl, J. – Mrkva, J. – Černý, L. – Lukáš, V. – Nidetzky, T.: *Finanční řízení bank*. Praha: Bankový institut, 1997, s. 157.
- ¹⁷ Pozri Sinay, J.: cit. práca, s. 51–74.
- ¹⁸ Luhmann, N.: *Risk, A Sociological Theory*. New York: Walter de Gruyter, 1991.
- ¹⁹ Pozri tamtiež, s. 19.
- ²⁰ Pozri napr. Giddens, A.: *The Consequences of Modernity*. Cambridge, 1990.
- ²¹ Beck, U.: *Die Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt a. M., 1986.
- ²² Pozri Ondrejko, P. – Brezák, J. – Lubelcová, G. – Vlčková, M.: *Sociálna patológia*. Bratislava: Veda, 2000.
- ²³ Pozri Kaufmann, F.-X.: *Sicherheit als soziologischen und sozialpolitischen Problem: Untersuchungen zu einer Wertidee hochdifferenzierter Gesellschaften*. Stuttgart, 1970.
- ²⁴ Zároveň je potrebné uviesť, že aj v sociologických slovníkoch a učebniciach sa otázka bezpečnosti ako samostatnej sociologickej problematiky doteraz objavuje len výnimočne a spravidla je spojená s otázkami vojny, armády a násillia.
- ²⁵ Pozri Stanczyk, J.: *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*. Warszawa: Instytut studiów politycznych PAN, 1996, s. 15–20.
- ²⁶ Kulašik, P. a kol.: *Slovník bezpečnostných vzťahov*. Bratislava: Úrad pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky SR, 1998, s. 18. Pozri aj Novotný, A.: *Slovník mezinárodných vzťahov*. 2. dopl. a upr. vyd. Bratislava: MO SR, 2000, s. 11.
- ²⁷ Pozri Sklair, L.: *Sociology of the Global system*. London: Prentice Hall, 1995, s. 2–11.
- ²⁸ Pozri Janošec, J.: cit. práca, s. 11–23. Pozri tiež *Bezpečnostné riziká súčasného sveta a ich vplyv na bezpečnosť Slovenskej republiky*. Bratislava: OVI SSS, MO SR 1998, s. 6–9. Pozri aj *Pravdepodobné riziká a ohrozenia v strednej Európe a tendencie ich vývoja*. Bratislava: SSS MO SR, 1998, s. 7. Pozri tiež Škvrnda, F.: *K vojenskociologickej charakteristike bezpečnostných hrozieb*. *Vojenské obzory*, rok 2001, číslo 2, s. 8–11.
- ²⁹ Existujú tri formy formálnych (oficiálnych) bezpečnostnopolitických materiálov, v ktorých sa bezpečnostné riziká charakterizujú. Ide o dokumenty medzinárodných bezpečnostnopolitických organizácií (tieto sú naj všeobecnejšie), o bezpečnostnopolitické dokumenty štátov (spravidla sú najprecíznejšie prepracované) a o rôzne programové dokumenty politických strán a hnutí (veľmi často odrážajú rozdielnosť hodnôt a parciálnosť záujmov ich spracovateľov).
- ³⁰ *Bezpečnostná stratégia SR*. Bratislava: MO SR, 2001, s. 6.
- ³¹ Pozri tamtiež, s. 6–9. Uvedené riziká a ohrozenia umožňujú nielen formálnu (prehľadovú), ale aj obsahovú komparáciu s rizikami v *Bezpečnostnej stratégii ČR*, ktoré sú uvedené a komentované v príspevku J. Eichlerera. Je na škodu veci, že teoretické sociálno-filozofické či vojenskoodborné rozpracovanie problematiky bezpečnostných rizík na Slovensku nie je zhrnuté do tej podoby, ktorú predstavuje ďalší prameň citovaný J. Eichlerom – *Riziko a hrozba jako klíčové konceptuální pojmy*. Praha: ÚZSI, 2000.
- ³² Buzan, B. – Waever, O. – Wilde, J. de: *Security. A New Framework for Analysis*. Colorado, 1998.
- ³³ Pozri napr. Waewer, O.: *Societal security: the concept*. In: Waewer, O. – Buzan, B. – Kelstrup, M. – Lemitre, P.: *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. London: Pinter Publishers, 1993, s. 17–40. Pozri tiež *From Strategy to Security: Foundations of Critical Security Studies*. In: Krause, K. – Williams, M. C.: *Critical Security Studies. Concept and Cases*. London: UCL Press, 1997, s. 33–59. Poľskí sociológovia používajú pojem spoločensko-kultúrna bezpečnosť. Pozri Bilous-Szrejder, D. – Nowaczyk, O.: *Metodologija bezpieczeństwa narodowego*. In: *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa narodowego*. Pod redakcją J. Maciejewskiego. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001, s. 10.